

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Том 18

*На пошану професора
Василя Ботушанського*

ЧЕРНІВЦІ
2016

**Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**

*Збірник наукових праць зареєстровано як фахове видання (історія) відповідно до наказу
Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р., № 515 (Див.: Освіта України. Специпуск
газети. – 6 (42). – Червень. – 2016. – С. 9. – Позиція 88).*

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Марчук В.В.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (науковий редактор),
д.і.н., проф. Гальчак Б. (Польща),
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський О.В. (заступник наукового редактора),
к.і.н., асист. Дробіна Л.М. (секретар),
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.,
д.і.н., проф. Пурич С.В. (Румунія),
д.і.н., проф. Фісанов В.П.,
д.і.н., проф. Чучко М.К.

Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці : ЧНУ, 2016. – Т. 18. – 202 с.

Збірник присвячується 80-річчю професора кафедри історії України Ботушанського Василя Мефодійовича. Вміщено відомості з його біобібліографії. Друкуються також статті, повідомлення, рецензії, документи з різних періодів української історії чернівецьких та іногородніх авторів.

The current collection of scientific papers is dedicated to the 80th anniversary of Vasyl Botushanskyi, Professor of the Department of History of Ukraine. It includes the bibliography of Prof. Vasyl Botushanskyi, articles, short notes, book reviews, review essays, documents on different periods of the history of Ukraine by Chernivtsi authors as well as authors from other places of Ukraine.

ББК 63.3 (Ч УКР)

*Зважаючи на свободу наукової думки, редколегія бере до друку й статті тих авторів,
погляди яких не в усьому поділяє.*

ЗМІСТ

НАШ ЮВІЛЯР

1. Добржанський Олександр (Чернівці)	
Василь Ботушанський – український історик, дослідник історії Буковини (До 80-річчя від дня народження)	9
2. Герегова Світлана (Чернівці)	
Освітянин, науковець, колега (спілкуючись із професором В.М.Ботушанським)	10
3. Дробіна Лілія (Чернівці), Чайка Галина (Чернівці)	
Вибрана бібліографія наукових і науково-популярних праць проф.В.М.Ботушанського та відгуки про його діяльність	15

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1. Кузь Анатолій (Чернівці)	
Рання генуезька колонізація у Північному Причорномор'ї і початок формування військової організації Газарії (друга половина XII-XIII ст.)	34
2. Демочко Віктор (Чернівці)	
Церковно-державні стосунки в Україні під час Національно-визвольної війни 1648-1657 років	39
3. Демочко Віктор, Скорейко Ганна (Чернівці)	
Хмельниччина і «єврейське питання»	44
4. Білецький Борис, Гищук Роман (Чернівці)	
Василь Григорович-Барський – український мандрівник-богослов	49
5. Холодюк Юрій (Вінниця)	
Особливості становлення та розвитку Немирівського Свято-Троїцького жіночого монастиря на Поділлі у XVIII – XIX ст.	56
6. Гуйванюк Микола (Чернівці)	
Походження та структура української літературної інтелігенції Покуття (кінець XIX – початок XX ст.): просопографічний аналіз	61
7. Ільницький Василь (Дрогобич)	
Обставини втечі підпільників ОУН з-під варти у Карпатському краї (1945-1954)	67
8. Дробіна Лілія (Чернівці)	
Особливості адаптації інвалідів-фронтовиків України до мирного життя після Другої світової війни	71
9. Яворська Ірина (Чернівці)	
Еміграція за релігійними мотивами як чинник, що сприяв розхитуванню «залізної завіси» та поширенню міграційних настроїв в СРСР	78
10. Христан Назарій (Чернівці)	
Моделювання прийнятного минулого: образ Галицько-Волинської Русі в часи сталінізму	85
11. Гуменюк Оксана (Рівне)	
Розвиток шлюбно-сімейного законодавства СРСР: особливості українських варіацій	92

12. Юрій Михайло (Чернівці)	
Трансформація базових культурних ідентичностей на тлі відновлення незалежності України	96
13. Мельничук Галина (Косів, Івано-Франківської обл.)	
Волонтерська діяльність в Україні як засіб недержавної підтримки соціокультурної сфери	99
14. Чайка Галина (Чернівці)	
Деякі аспекти міграційних процесів в Україні у 2014 – 2015 рр.	104
15. Брицький Петро (Чернівці)	
Україна і Крим: історія та сучасність	110

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

1. Добржанський Олександр (Чернівці)	
Видатний дослідник історії Буковини. (До 150-річчя від дня народження Р.Ф.Кайндля)	126
2. Ботушанський Василь (Чернівці)	
Буковинські москофіли – прислужники царської Росії	134
3. Ботушанський Василь (Чернівці), Ботушанський Олег (Чернівці)	
Категорія службовців у соціально-демографічній структурі населення Буковини за урядовими переписами в кінці XIX – на початку ХХ ст.	144
4. Гучко Оксана (Чернівці)	
Розвиток лікарняної служби на Буковині у міжвоєнний період (1918–1940 рр.)	152
5. Мустеца Василь (Чернівці)	
Опір ОУН-УПА спробі відновлення радянської влади на території Путильського району Чернівецької області у 1944 р.	158
6. Ботушанський Василь (Чернівці), Чайка Галина (Чернівці)	
Документ народної скорботи (Про «Національну книгу пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років в Україні. Чернівецька область»)	165
7. Коцур Анатолій (Київ), Холодницький Василь (Чернівці)	
Невтомний трудівник на педагогічній ниві (До 80-річчя від дня народження Білецького Бориса Федоровича)	170

ДОКУМЕНТИ

1. Ковалець Тарас (Чернівці)	
Діаріуш Миколая Мархоцького – маловідоме джерело до історії Хотинської битви 1621 р.	175

Добірка документів наукового редактора

Про різницю між українцями і росіянами. Із передової статті газети «Буковина» «Наші національно-політичні відносини»	183
Протести буковинських селян проти шарварків (початок ХХ ст.)	183
Цінне джерело для вивчення подій Першої світової війни на західноукраїнських землях	184

РЕЦЕНЗІЙ

1. Филипчук Олександр (Чернівці) «Історія України» та світ уявлень літописця: різні історії? // <i>Рец. на розділ книги: Данилевський И.Н. Предистория Украины// История Украины.</i> – СПб.: Агентейя, 2015. – С.6-101	189
2. Кияк Святослав (Івано-Франківськ) Жива парафія: два століття служіння УГКЦ на Буковині // <i>Рец. на монографію Нестора Мизака і Андрія Яремчука</i> «Два століття служіння Богові і нації: УГКЦ на Буковині»	191
3. Федорук Андрій (Чернівці) Ботушанський В.М., Гучко О.І. На зорі боротьби за здорове й тривале життя (Нариси з історії становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині в кінці XVIII – на початку ХХ ст.). – Чернівці: ЧНУ, 2015. – 104 с.	193
ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 2014-2015 рр.	196
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	200

ДОКУМЕНТИ

УДК: 94(477) «15/16»

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

ДІАРИУШ МІКОЛАЯ МАРХОЦЬКОГО – МАЛОВІДОМЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ХОТИНСЬКОЇ БИТВИ 1621 р.

Метою документальної публікації з українським перекладом та науковими коментарями маловідомого щоденника Хотинської битви 1621 р. авторства Міколая Шьцібора-Мархоцького. Завдяки унікальному описові бойових дій цей документ дозволяє грунтовніше вивчити різні аспекти великої битви, в т. ч. участь у ній запорозьких козаків.

Ключові слова: Хотинська битва 1621 р., джерела, щоденник, Міколай Шьцібор-Мархоцький, Військо Запорозьке, публікація джерел.

Хотинська битва 1621 р. між військами Речі Посполитої та Османської Порти в сучасній українській та зарубіжній історіографії – подія доволі грунтовно досліджена. Дочекалась вона як багатьох спеціальних студій (в українському історіописанні виокремимо доробок Петра Саса¹, у польському – Лешека Подхородецького та Юзефа Третяка²), так і опублікування численних джерельних матеріалів, котрі допомогли реконструювати не тільки загальний перебіг бойових дій під Хотином, а й питання, пов’язані зі щоденним життям та побутом військ, інженерною справою, окремими тактичними прийомами тощо.

Водночас для історіографії Хотинська битва є настільки невичерпною, що введення до наукового обігу все нових і нових документів відбувається й досі³. Під час евристичного пошуку у фондах Бібліотеки князів Чарторийських у Кракові (далі: BCz) П. Сасом було віднайдено документ під назвою «Історія або щоденник розправи війська польського...»⁴ – діаріуш Міколая Мархоцького, досить відомого автора щоденників та публіцистичних записів⁵. Okремі факти український науковець використав у своїй монографії про Хотинську війну⁶. Копія цього джерела, що походить з архіву останнього короля Речі Посполитої Станіслава II Августа (1732–1798), була виявлена нами у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (далі: ВР ЛНБ)⁷. Метою цієї праці є опублікування щоденника М. Мархоцького разом із перекладом на українську мову, примітками та науковими коментарями.

Міколай Шьцібор-Мархоцький гербу Остоя (бл. 1570 – бл. 1636) був старостою села Чехув

(Czechów) сучасного Швентокшиського воєводства Польщі, свого часу служив ротмістром коронного війська, відзначився у боях із татарами 1612 р., зі шведами у Пруссії 1626 та 1628 рр.⁸ Наскільки відомо, сам Мархоцький участі у боях під Хотином не брав, а під час укладання щоденника послуговувався інформацією, отриманою від очевидців та учасників тих подій – своїх племінників Адама і Кшиштофа⁹.

Попри невеликий обсяг (неповні 8 сторінок), діаріуш виписаний лаконічно та інформативно. Охоплює він період із 15 серпня по 9 жовтня. Під час аналізу змісту документа в око впадають явні помилки автора у датуванні деяких подій (наприклад, прихід польського війська під Хотин датований 15 серпня, тоді як це відбулося 1 серпня¹⁰, прибуття загонів королевича Владислава Мархоцького відніс до 26 серпня, хоч насправді це сталося 3 вересня¹¹, і т. д.).

Незважаючи на такий суттєвий недолік, зумовлений, напевно, тим, що племінники Мархоцького вели недокладні записи передбігу бойових дій, діаріуш містить чимало унікальної і дуже цінної інформації про події Хотинської битви. Зокрема, це опис нападу татар на польсько-литовський обоз 30 серпня та відсіч союзників, у якій важливу роль зіграли «донці», котрих Соколовський вів 300: ті «відстрілялися» від ординців; оригінальні змалювання боїв військ Речі Посполитої 15 вересня із бейлербеєм Буди Каракаш-пашею, котрий, виявляється, штурмував позиції супротивника самотужки, залишений напризволяще («ті полки турецькі, котрі здалека вишикувані стали, не рушали і не надавали підмогу Каракаш-паші»). Цікаво, що запорожці також прилучилися до розбиття загонів цього бейлербея – вдарили з тилу на ворога ті з козаків, «котрі були на сторожі у тому боці під Хотином біля коней на паші, добре допомогли». Деякі невідомі досі факти стосуються використання артилерії (наприклад, згадки про «гарматки дротами набиті», тобто картеч, застосовану поляками 25 вересня¹²), як і реконструкції структури запорозького війська та його тактики під Хотином.

Публіковане джерело є польськомовним. За основу було використано оригінальний список щоденника з BCz¹³. Текст осучаснено згідно з усталеною інструкцією для видання історичних джерел¹⁴, а також із наслідуванням методики, застосованої в подібних сучасних археографічних публікаціях¹⁵.

Після оригіналу вміщуємо власний переклад документа. Із малої літери подано тогочасні офіційні посади («hetman», «chorąży»), історичні означення («turecki», «zaporoski»); скорочено слово «pan» – «р.» («пан» – «п.»), водночас подано повні

латинські назви вересня та жовтня («september» замість «7ber» та «october» замість «8ber»). Для зручності сприйняття тексту здійснено переділ речень. Сумнівно прочитані та перекладені фрагменти акцентовано знаком (?), а розшифрування скороочених частин слів та пропущених слів, ключових для розуміння думки, подано у квадратних дужках. Номери сторінок оригіналу зазначені курсивом та жирним шрифтом у квадратних дужках.

ДОДАТОК

[149] Historia albo diariusz rozprawy wojska polskiego pod regimentem pana Jana Karola Chodkiewicza wielkiego hetmana litewskiego będącego z cesarzem tureckim pod Chocim[i]em, który przyszedł z kilkiem kroć sto tysięcy wojska, okrom Tatar, i tych było pod sto tysięcy, a naszych nie było [wielu], mało co nad pięćdziesiąt tysięcy i z Kozaki zaporowskimi. Mam to z relacji dwóch synowców moich, którzy tam byli, Adama i Krzysztofa Marchockich. Działo się to w roku 1621¹⁶.

15 die augusti. Wojsko nasze stanęło pod Chocim[i]em. Nim Turcy przyszli, fortyfikowało się.

26 augusti. Królewicz przyszedł.

30 augusti. Tatarowie na świtaniu uderzyli na rotę kozacką Piotrowskiego, tę pogromiwszy, wpadli w obóz lisowski pode mgłą. Stamtąd Dońcy¹⁷, których Sokołowski wiódł trzysta, wystrzelali ich. Hetman spodziewał się, że wojska tureckie następują, wywiódł wojsko w pole i zasadzki poczynił. Tatarowie języki wziąwszy, a swój jeden zostawiwszy, odeszli.

31 augusti. Przyszedł pułk Kozaków zaporowskich, co od wojska swego chodzili na czatę.

1 die septembri. Przyszło wszystkie wojsko kozackie, Tatarom i Turkom się odbiwszy. Stanęli pod Niestrem mrokiem.

2 septembra. P. hetman wielki jechał do nich, a w tym przednia straż turecka napadła na straż kozacką, a [za nią] zaraz wojska tureckie nastę- **[150]** powały. Wyprowadził p. hetman wojsko w pole. Pułk swój na czoło postawił, a pułki koronne koło obozu, z zaporoskich Kozaków i z piechoty poczynił zasadzki. Lisowczykom i Kozakom pieniżnym i zaporowskim harc trzymać kazał. Ten dzień szedł harcem, przeganiali się wzajem. Zasadzek też naszych Turcy postrzegli, kusili się o nie, ale ich wyprzeć nie mogli. Dział podemknąwszy kilkanaście, do pułków hetmańskich, które stały w sprawie, i do zasadzki strzelali, szkodzili po części. Na pułki koronne Tatarowie przebić się kusili, ale im zasadzki, które w chrustach były, wstręt czynili, jednak niektóre choragię kozackie z pułków koronnych z nimi harcowały. Trwało to wszystko do nocy i tak się wojska mrokiem rozeszły. Dostali nasi i więźniów, od których wzięli wiadomości o bytności [w obozie tureckim] samego cesarza i o [jego] zamysłach.

3 die septembri. Raniusieńko stanęli Turcy obozem na tym miejscu, gdzie nasi harc odprawowali, i tę góru namiotami okryli. Tegoż dnia do Kozaków zaporoskich

kusili szturmu i pod obóz wielki pułkami podstępili. W tym szтурmie z posiłkiem jednak piechoty tak polskiej, jako i cudzoziemskej, Kozacy wytrzymywali nie bez wielkiej szkody w Turkach i więźniów znacznych kilku dostali, którzy powiedzieli, że cesarz tego dnia rzekł nie jeść, ażby wziął obóz polski.

4 septembri. Jeszcze większą mocą puszczały Turcy do szturmu, zawsze próbując. Ku wieczorowi wszystką potęgę złączyszy, na kozacki tabor już lepiej **[151]** opatrzony obrócili. Ale i tam nie wskórali, i w sam wieczór nasi Kozacy i ci, co ich posiłowali, tak piechota, jako i ochotnik z innych obozów, wycieczkę uczynili i aż w obóz Turki zapędzili, kilka namiotów i po części zdobyczy w obozie ich wzięli, dział jednak, których w tym miejscu było dwanaście, wziąć nie mogli.

5 septembri. Wyszło wojsko nasze w pole, spodziewając się, że też Turcy nastąpić mieli. Oni nie wyszli, nasze też wojsko zwiedziono do obozu.

6 septembri. Kusili [Turcy] szturmów, ale więcej dla przepatrywania miejsca, bo nie nacierali.

7 die septembri. Popołudniu puścili na szańce polskiej piechoty, która była przed wielkim obozem, szturmem potężnym. Piechotę z szańców wyparli, nasiekli tak, że ta piechota nasza, obóz wielki mijając, na dół niektórych ku Lisowczykom uchodziła. Hetman Chodkiewicz, widząc, że coraz, to większa potęga pogańska następowała, i to, że za wyparciem nagły piechoty z szańców bliskie już było obozowi bezpieczeństwo, mając w swym pułku u swojej bramy konie pogotowiu, wywiódł te choragię trzy – p. Rudominowych koni 130¹⁸, p. Potockiego 150, swojej roty koni 260, [h]usarów wszystko, przyłączył do tego choragiew p. Mikołaja Sieniawskiego, co była na straży, pod tą było koni 200. W tak nagły i bliskim bezpieczeństwie obozu wszystkiego, nie czekając innych, co im też w pole kazał wychodzić, z tymi choragiemi, sam przywodząc, potk[nął] się w bok z największą potęgą turecką, która za tymi, co już byli¹⁹ między¹⁹ szańcami i obozem, następowała, gdzie wielką szkodę w Turkach nasi, kopiami i wręcz się **[152]** z nimi siekąc, uczynili, zaczym i zawzięci ich przeszkodziło się. Tam zabity[y] Usain²⁰ Basza i siła znacznych [Turków], z naszych zabity p. Zieniowicz kasztelan połocki, Jankowskiego chorążego choragi hetmańskiej i Kotowskiego, co choragię pilnował, zabito, choragię w kąski podrapano²¹, i innych niemało pobitych i posieczonych pod tą i pod innymi choragiemi. Ta utarczka była zwiedziona półtorej godziny przed wieczorem. Mrokiem odwrót i nasi do swego obozu i Turcy do swego uczynili.

8 die septembri. Spokojnie z obu stron było.

9 septembri. Spodziewając się hetman, że Turcy wynieść mieli na też miejsce, gdzie utarczka była, wyprowadził wojska część w pole z obydwu bram, i tak cały dzień stawszy, a Turków się nie doczekawszy, zeszli do obozu.

10 die septembri. Także wojska część wywiódł p. hetman od południa w pole. Nic znacznego nie było, krom harcu trochę, i to daleko.

11 [septembris]. Sobotą niczym znacznym zeszła.

12 septembris. Od północy wyprowadził p. hetman wojsko wszystko w pole, chcąc na obóz turecki uderzyć i już Kozacy zaporoscy i piechota z nimi polska i niemiecka byli pod obozem tureckim, tylko w obóz [mieli] wpadać, a wtem deszcz iść począł. Kozacy, wziąwszy to sobie za zły znak, wojsko zwieść radzili, i tak nic nie sprawiwszy, wrócić się przyszło. Turcy tego wtenczas nie postrzegli, aż nazajutrz przedali się dwaj Węgrzy²² spod Moszyńskiego chorągwii. Ci im dali sprawę i tak byli ostrożniejsi.

13 die septembris. Nic znacznego.

14 die septembris. Za powodem Wewelego²³, który do naszego obozu przyjeżdżała [153] imieniem Raduła multańskiego wojewody, perswadując do traktatów, wyprawili panowie hetmani p. Żelińskiego do obozu tureckiego.

15 die septembris. Karakasz Basza, świeżo przyszedłszy do obozu tureckiego, urągał inszym [baszom] i wezyrowi, i żądał im, że nie życzliwi cesarzowi. Chcąc się sam przysłużyć, mając przewodniki z niektórych Węgrów, co się z obozu naszego przedali, przyszedł potężnie pod obóz polskiej kwatery chrustami, j[ego] m[oś]c[i] (?) p. Wieherowe szańce, bo z tej strony okop był niegłęboki, mniej spodziewany podstapił blisko, wojska insze tureckie opodal w polu stały. Tam, kiedy już Karakasz Basza przypuścił do szturmu, nasi za przewodem²⁴ p. Stanisława Lubomirskiego podczaszego koronnego, polnego na ten czas hetmana, z polskiej bramy i z wałów pieszo wycieczkę potężną uczynili, Turków wyparli²⁵ i szkodę w nich niemałą uczynili. Piechota też niemiecka, którą byli w szańcach jakoby pominęli, strzelbą ich szkodziła. Więc i Kozacy z tyłu, którzy byli na straży w tej stronie pod Chocim[i]em przy koniach na paszy, dobrze pomogli. W tym szturmie Karakasz Basza [został] zabity i siła znacznego i pospolitych Turków zginęła. Te pułki tureckie, które z daleka w sprawie stały, nie ruszały się i nie posiłkowały Karakasz Baszę, i tak wszyscy z tymi, co się od szturmu wrócili, Karakasz Baszę zabitego i trupy pobrawszy, do obozu swego odeszli. Dostali na ten czas nasi więźniów kilku.

Potem przez dni siedem albo osiem nic znacznego nie było, tylko że Kozacy z tego miejsca, gdzie zraza stanęli, umknęli się bliżej pod obóz [154] [polsko-litewski], a p. Zeleński z wojska się tureckiego wrócił. Bywało i to, że więc kiedy na chwilę harcem podpadali.

24 septembris. P. hetman umarł na Chocimiu.²⁶ A drudzy powiadają, ze 23 Septembri, to jest w piątek umarł hetman o godzinie wtorej. *Requiescat in pace* (?)²⁶.

25 die septembris. Od południa po dżdżu [Turcy] przypuścili do szturmu do obozu, wielkie szańce piechotne minawszy, między bramę polską i litewską, gdzie był blokhauzik świeżo z ziemi usypany i na nim piechoty sto i działa szrotami nabite²⁷. Tak, kiedy już o blokhauziku nie wiedząc, napadli, Kozacy zaporoscy z różnymi ochotnikami w bok ich skoczyli i w rów ich wparli. W tym z blokhawziku z działa razić ich poczęto, tak że i z rowu ustępować musieli.

26 [septembris]. Nie było nic znacznego.

27 septembris. Turcy dwa działa burzące²⁸ za Dniestr zaprowadzili i do obozu wielkiego ku królewicowym namiotom strzelali, jednego tylko z Niemców królewicowych zabili, z kilku zaś działał mniejszych tamże zza Niestru do obozu Lisowczyków strzelali i przez to miejsce, skąd Zaporoscy ustąpili, szturmu do nich kusili.

28 septembris. Beweli po posły nasze przyjechał.

29 die septembris. Posłowie nasi, p. bełski, p. wojewodzic lubelski na traktaty do obozu tureckiego jechali i tam się bawili, a Turcy *interim* nie próżnowali.

4 octobris. Za Niestr zaprowadzili dział 36 i strzelali z nich do obozów, a najwięcej do obozu, gdzie Lisowczykowie i roty kozackie stały, tamże i szturm bardzo potężny przez obozisko, skąd Zaporoscy ustąpili, do Lisowczyków czynili, a Tatarowie, których było niemało, zza Niestru [155] za każdym z działa wystrzeleniem na koniach posunewali się, jakoby chcąc się pływać do lisowskiego obozu, tak że w brzeg rzeki wpadali, którą by byli snadnie przebyć mogli, bo i obóz ten od rzeki obrony żadnej nie miał, tylko sama łaska Boża sprawiła, że się nie ważyli.

5 albo 6 octobris był szturm tamże do lisowskiego obozu jeszcze potężniejszy, ale się też już byli od rzeki kolasami i ziemią ufortyfikowali. Dział tych zza Niestru blisko nad Niestr kilkanaście przymknąwszy, do tegoż obozu Lisowczyków strzelali. Janczary też na tejże stronie mieli, którzy przez Niestr strzelali, i tak szkodzili naszych i z działa, i z janczarek; tych najwięcej [trafiali], którzy z góry z inszych obozów temu obozowi na posiłek szli. Tatarowie też za Niestrem w sprawie swojej stali, a Turcy z tej strony po południu, jak się mgła podniosła, poczawszy szturmować, aż do wieczora nie przestali. Ale iż od Kozaków zaporoskich i z obozu wielkiego posiłki potężne szły, nic nie wskórali, nie bez szkody w naszych, ale z wielką szkodą swoją odeszli.

7 octobris. Nic znacznego.

8 die octobris. Turcy dział siedem zatoczyli przeciwko szańcom niemieckim i nawiąsem przez górę w tabor kozacki strzelali kilka godzin przed wieczorem. Chcąc im p. podczaszy działa te odjąć, wywiódł roty swoje i kilka inszych rot, i ochronika niemało w pole litewską bramą. Oni już tymczasem armatę byli sprowadzili, harcem tylko z naszymi bawili się w innym polu [156] ku polskiej bramie. P. hetman polny, kiedy już na onym placu nie zastał i działa, i Turków, te roty, które wywiódł, prowadził na to pole, kiedy harcowali, chcąc z nimi pokusić szczęścia, ale oni natrzeć nie chcieli. Na tych harcach zabito Chrynickiego, towarzysza z roty wojewodzica witebskiego. A potem, kiedy już na swój ich fortel p. hetman przywieść nie mógł, polską bramą z tymi ludźmi do obozu wszedł.

9 octobris. P. Sobieski wojewodzic lubelski z obozu tureckiego z czauszem i z kondycjami pokoju przyjechał. Tegoż dnia nazad do obozu tureckiego się wrócił i tak traktaty skończone. A wszystko dostatecznie uspokoiwszy, wprzód tureckie wojska z pola poszły, most cały nieruszany naszym na Niestrze zostawili, po którym i nasze wojska potem zwróciły się i rozeszły na

stanowiska swoje.²⁹ Chwała Bogu, bo już naszym i żywności, i prochu nie stawało²⁹.

Переклад

[149] Исторія або щоденник розправи³⁰ війська польського під командуванням пана Яна-Кароля Ходкевича, великого гетьмана литовського, який перебував під Хотином, з цісарем турецьким, що прийшов із кількома сотнями тисяч війська, крім татар, і тих було під сто тисяч, а наших не було [багато], лише трохи понад п'ятдесят тисяч із козаками запорозькими. Маю це з реляції двох племінників³¹ моїх, котрі там були, Адама і Кшиштофа Мархоцьких. Діялося це у 1621-му році.

Дня 15 серпня. Військо наше стало під Хотином. Поки турки не прийшли – укріплювало позиції.

26 серпня. Королевич³² прийшов.

30 серпня. Татари на світанку вдарили на козацьку³³ роту Піотровського³⁴, розгромивши її, увірвалися до обозу³⁵ лісовчиків³⁶ під прикриттям туману. Звідти донці, котрих Соколовський³⁷ вів триста, відстрілялися від них. Гетьман³⁸ сподівався, що турецьке військо наступає, вивів військо в поле і засідки поробив. Татари, язика взявши, а одного свого залишивши, відійшли.

31 серпня. Прийшов полк козаків запорозьких, що від свого війська ходили на чату³⁹.

Дня 1 вересня. Прийшло усе козацьке військо, відбившись від татар і турків. Стали над Дністром на смерканні.

2 вересня. П. великий гетьман їздив до них, а потім передня сторожа турецька напала на сторожу козацьку, а [за нею] одразу ж турецьке військо наступало. [150] Вивів п. гетьман військо в поле. Полк свій на чоло поставив, а коронні полки біля обозу, із запорозьких козаків та піхоти влаштував засідки. Лісовчикам і козакам, котрі гроші отримували, та запорозьким гарцувати⁴⁰ наказав. Той день минув у герцях, гнали одне одного. Помітивши наші засідки, турки пробували їх добути, але вибити [вояків з них] не могли. Гармат підвівши кільканадцять, по гетьманських полках, котрі стали вишикувані, і по засідках стріляли – трохи задавали шкоди⁴¹. До полків коронних татари проповіднися намагалися, але їм засідки, котрі в гущавинах були, відсіч давали, однак деякі хоругви козацькі з полків коронних із ними гарцювали. Тривало це все до ночі, і так війська зі смерком розійшлися. Дістали наші теж полонених, від яких дізналися про перебування [в турецькому таборі] самого цісаря⁴² і про [його] задуми.

Дня 3 вересня. Раненько турки стали обозом на тому місці, де наші гарцювали, і ту гору наметами вкрили. Того ж дня [вони] намагалися штурмувати козаків запорозьких і під великий [польсько-литовський] обоз полками підступили. У тому штурмі, однак, отримавши на підмогу піхоту як польську, так і чужоземну, козаки витримали не

без великої шкоди в турках, і полонених значних кількох дістали, котрі розповіли, що цісар того дня сказав, що не єстиме, поки не візьме польський обоз.

4 вересня. Ще більшими силами кидалися турки штурмувати, з усіх боків пробуючи. До вечора всю потугу зібралиши, на козацький табір, вже краще [151] забезпечений, повернули. Але й там не досягли мети, і у самвечір наші козаки і ті, що їм прийшли на підмогу, як піхота, так і добровольці з інших таборів, вилазку зробили і аж в обоз турків загнали, кілька наметів і частину здобичі в їх обозі взяли, однак гармат, котрих у тому місці було дванадцять, взяти не могли.

5 вересня. Усе військо наше в поле вийшло, сподіваючись, що турки також наступати мали. Вони не вийшли, наше військо теж зведено до обозу.

6 вересня. Намагалися [турки] штурмувати, але швидше для вивчення місцевості, бо не наступали.

7 вересня. Пополудні [турки] кинулися на шанці⁴³ польської піхоти, котра була перед великим обозом, із потужним штурмом. Піхоту з шанців вибили, насікли так, що дехто з цих піхотинців наших, минаючи великий обоз, вниз до лісовчиків тікав. Гетьман Ходкевич, бачачи, що чимдалі, тим більша сила ворожа наступала, і те, що через несподіване вибиття піхоти з шанців уже близькою була небезпека для обозу, маючи у своєму полку біля своєї брами⁴⁴ коні напоготові, вивів ці хоругви три – п. Рудоміни⁴⁵ вояків 130, п. Потоцького⁴⁶ 150⁴⁷, своєї роти вояків 260, – гусарів⁴⁸ усіх, до них приєднав хоругву п. Міколая Шенявського⁴⁹, котра була на сторожі, у ній було вояків 200. У так раптовій і близькій небезпеці для всього обозу, не чекаючи на інших, яким він теж у поле наказав виходити, з тими хоругвями, сам ведучи, вдавив убік⁵⁰ найбільшу турецьку силу, котра за тими, що тут же були між шанцем і обозом, наступала, де великих втрат наші завдали туркам, списами і вручину [152] з ними рубаючись, тому й перешкодилося їх завзятості. Там убито Хусейн-пашу⁵¹ і силу знатних [турків], з наших убито п. Женовіча⁵², каштеляна полоцького, Янковського, хорунжого⁵³ гетьманської хоругви, і Котовського⁵⁴, що стяги пильнував, убито, стяг на шматки порвано⁵⁵, і інших немало побито і посічено у тій та інших хоругвах. Та сутичка відбулася за півтори години перед вечером. Із темрявою відійшли й наші до свого табору, і турки до свого.

Дня 8 вересня. Спокійно з обох боків було.

9 вересня. Гетьман, сподіваючись, що турки вийдуть на те місце, де сутичка була, вивів частину війська в поле з обох брам, і так на цілий день ставши, а турків не дочекавшись, зійшли до обозу.

Дня 10 вересня. Знову частину війська вивів п. гетьман з полудня в поле. Нічого значного не було, окрім деяких герців, і то далеко.

11 [вересня]. Субота без нічого значного минула.

12 вересня. Після півночі вивів п. гетьман військо все у поле, прагнучи на обоз турецький вда-

рити, і вже козаки запорозькі та піхота з ними польська і німецька були під обозом турецьким, тільки-но в обоз [мали] увірватися, а раптом дощйти почав. Козаки, сприйнявши це за поганий знак, військо відвести радили, і так, нічого не зробивши, довелося повернутися. Турки цього тоді не спостерегли, аж назавтра перекинулось двоє угорців⁵⁶ з хоругви Мошинського⁵⁷. Вони їм донесли і тому були обережніші.

13 вересня. Нічого значного.

14 вересня. Через Бевелі⁵⁸, котрий до нашого обозу приїждяв [153] від імені Радула, воєводи мультианського⁵⁹, схиляючи до переговорів, вислали пани гетьмані п. Якуба Желінського⁶⁰ до турецького обозу.

Дня 15 вересня. Каракаш-паша⁶¹, недавно прийшовши до турецького обозу, докоряв іншим [пашам] і візирові⁶², і вимагав (?) від них, що не зичливі цісареві. Прагнути сам прислужитися, маючи за провідників деяких угорців, що з нашого обозу перекинулися, прийшов потужно гущавинами до польського обозу, шанців j[ego] m[ilości] p. (?) Вейхера⁶³, бо з того боку окоп був неглибокий, несподіваний близько підступив, інші загони турецькі звіддаля у полі стали. Там, коли вже Каракаш-паша рушив до штурму, наші під орудою п. Станіслава Любомирського⁶⁴, підчашія коронного, на той час польного гетьмана, з польської брами⁶⁵ і з валів пішо вилазку потужну вчинили, турків відбили і немалих втрат їм завдали. Також піхота німецька⁶⁶, котру у шанцях начебто проминули, з мушкетів⁶⁷ їм шкодила. Тож і козаки з тилу, котрі були на сторожі у тому боці під Хотином біля коней на паші, добре допомогли. У тому штурмі Каракаш-пашу убито й сила знатних і простих турків загинула. Ті полки турецькі, котрі здалека вишикувані стали, не рушали і не надавали підмогу Каракаш-паші, і так всі з тими, що зі штурму повернулися, Каракаш-пашу убитого і трупи забравши, до свого обозу відійшли. Дістали у той час наші кількох полонених.

Потім упродовж 7 чи 8 днів нічого значного не було, тільки козаки з того місця, де спочатку стали, підійшли більше до обозу [154] [польсько-литовського], а п. Зеленський з війська турецького повернувся. Бувало і так, коли на хвильку на герць підїджали.

24 вересня. П. гетьман помер у Хотині. А інші розповідають, що 23 вересня, тобто у п'ятницю, помер гетьман о 2-ій годині. Хай спочиває в мирі (?).

Дня 25 вересня. Пополудні після мжички [турки] кинулися на штурм обозу, велиki шанці піхоти минувши, де [був] між брамою польською і литовською блокгаузик⁶⁸ свіжо із землі насипаний і в ньому піхоти сто і гарматки⁶⁹ шротом набиті. Так, коли вже, про блокгаузик не знаючи, напали, козаки запорозькі з добровольцями з різних хоругвей вбік їм вдарили і в рів їх загнали. Потім з блокга-

узика із гарматок їх бити почали, так що і з рову відступати мусили.

26 [вересня]. Не було нічого значного.

27 вересня. Турки дві облогові гармати за Дністер вивели і по обозу великому, по наметах королевича стріляти почали, одного тільки з німців королевича убили, з кількох же гарматок менших там же з-за Дністра по обозу лісовчиків стріляли, і з того місця, звідки запорожці відійшли, штурмувати їх намагалися.

28 вересня. Бевелі за послами нашими приїхав.

29 вересня. Посли наші, п. белзький⁷⁰, п. воєводич любельський⁷¹, на переговори до турецького обозу поїхали і там перебували, а турки поміж тим часу не гаяли.

4 жовтня. За Дністер запровадили гармат 36 і стріляли з них по обозах, а найбільше по обозу, де лісовчики і роти козацькі стали, там же і штурм дуже сильний через обозисько⁷², звідки запорожці відійшли, на лісовчиків учнили, а татари, котріх було немало, з-за Дністра [155] за кожним пострілом із гармат, на конях просувалися так, начебто хотіли йти уплав до обозу лісовчиків, так на берег річки кидалися, яку могли б бути легко перейти, бо й обоз той від ріки ніякої оборони не мав, тільки сама Божа ласка справила, що не важилися.

5 чи 6 жовтня був штурм туди ж, на обоз лісовчиків, ще потужніший, але вони теж уже були від річки з невеликих возів і землі укріплення звели. Гармат тих із-за Дністра близького над Дністер кільканадцять притягнули, по тому ж обозу лісовчиків стріляли. Яничарів⁷³ теж на тому боці мали, котрі через Дністер стріляли, і так завдавали втрат нашим і з гармат, і з яничарок⁷⁴; тих найбільше [поціляли], котрі з гори з інших обозів на підмогу тому обозовій йшли. Татари також за Дністром у своєму шику стали, а турки з того боку пополудні, як туман розвівся, почавши штурмувати, аж до вечора не перестали. Але оскільки від козаків запорозьких і з великого обозу підмога сильна йшла, нічого не зробили, не без втрат для наших, але також з великими своїми втратами відійшли.

7 жовтня. Нічого значного.

8 жовтня. Турки гармат сім установили навпроти шанців німецьких і навісом через гору по табору козацькому стріляли кілька годин перед вечором. Прагнути у них відбити ті гармати, п. підчашій вивів свої роти і кілька інших рот, і добровольців немало в поле литовською брамою⁷⁵. Вони вже тим часом були гармати забрали, гарцовали тільки з нашими, на іншому полі [156] у напрямку польської брами. П. гетьман польний⁷⁶, коли вже на тому полі не застав ні гармат, ні турків, ті роти, які вивів, повів на те поле, куди гарцовали, маючи намір з ними спробувати щастя, але вони наступати не хотіли. На тих герцях убито Хриніцького⁷⁷, товариша з роти воєводича вітебського⁷⁸.

А потім, коли вже п. гетьман не міг вчинити відповідно до задуманої стратегеми⁷⁹, польською брамою з тими людьми до обозу увійшов.

9 жовтня. П. Собеський, воєвода любельський, з обозу турецького з чаушем⁸⁰ і умовами миру приїхав. Того ж дня назад до обозу турецького повернувся і так переговори закінчилися⁸¹. А все достатньо заспокоївші, спочатку турецьке військо з поля пішло, міст цілий нашим на Дністрі залишили, по якому і наші війська потім повернулися і розійшлися на свої лежі. Хвала Богу, бо вже нашим ні живності, ні пороху не вистачало.

¹ Сас П., Кіркене Г. Хотинська битва 1621 – битва за Центральну Європу / П. Сас, Г. Кіркене. – К., 2011. – 216 с.; Сас П. Хотинська війна 1621 року / Петро Сас. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2012. – 526 с.

² Podhorodecki L. Chocim 1621 / Leszek Podhorodecki. – Warszawa, 2008. – 184 s.; Tretiak J. Historia wojny Chocimskiej 1621 r. / Józef Tretiak. – Lwów, 1889. – 238 s.

³ Сас П., Кіркене Г. Вказ. праця; Сас П. Вказ. праця.

⁴ Повну назву див. у додатку. Місцезнаходження джерела: BCz. – Sygn. 345. Mikołaja Ścibor Marchockiego collectanea do dziejów Polski z 11.1572–1621. W. XVII. – S. 149–156.

⁵ Зокрема, його перу належить уже видана праця: Marchocki M. Historia wojny moskiewskiej / Mikołaj Ścibor Marchocki. – Poznań, 1841. – 175 s.

⁶ Див.: Сас П. Вказ. праця. – С. 42, 127.

⁷ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. – Ф. 45. Архів Дідушицьких. – Оп. 1. Рукописи Потузицької бібліотеки Дідушицьких. – Справи 473–525. Teki Lukasza Gołębiowskiego (V). Odpisy materiałów dotyczących historii Polski za lat 1573–1633 (m.in. listy Łukasza Górnickiego do wojewody trockiego M. Radziwiłła 1594–1595 i Jana Karola Chodkiewicza do Zygmunta III 1603–1604). Koniec XVIII w. – Спр. 513. Historia rozprawy naszego wojska polskiego z cesarzem tureckim i z chanem tatarskim per diarium od jednego zacnego człowieka spisana następuje. 1621. – 4 арк.

⁸ Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / oprac. Seweryn Uruski. – Warszawa, 1913. – Т. X : «Łub-Mie». – S. 208.

⁹ П. Сас чомусь вважає, що А. та К. Мархоцькі – сини автора щоденника. Див.: Сас П. Вказ. праця. – С. 127.

¹⁰ Див.: Pamietniki o wyprawie Chocimskiej r. 1621 / red. Ż. Pauli. – Kraków, 1853. – S. 70.

¹¹ Див.: Pamietniki... – S. 78. Такі помилки у щоденнику непоодинокі. Зокрема, про недоліки датування Мархоцьким подій 4–8 жовтня див.: Сас П. Вказ. праця. – С. 407.

¹² Порівняйте із записами інших щоденників, наприклад у: Pamietniki... – S. 57, 98, 151–152.

¹³ Копія з ВР ЛНБ, реалізована якимось копістом «Копчинським», містить чимало пропусків і переставлені слів, а іноді й цілих речень. У ній, однак, виправлено певні нелогічності оригіналу, що дає підстави використати деякі її фрагменти для публікації щоденника.

¹⁴ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w. / red. K. Lepszy. – Warszawa, 1953. – 65 s.

¹⁵ Див., наприклад, видання: Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Wielkiego Koronnego

1632–1646 / oprac. A. Biedrzycka. – Kraków, 2005. – 775 s.; Relacje wojenne z piewszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu «Ogniem i mieczem» (1648–1651) / red. M. Nagielski. – Warszawa, 1999. – 431 s.

¹⁶ У копії з ВР ЛНБ назва сформульована дещо по-іншому: «Historia rozprawy naszego wojska polskiego z cesarzem tureckim i z chanem tatarskim *per diarium* od jednego zacnego człowieka spisana następuje».

¹⁷ В оригіналі: Duńcy.

¹⁸ Можливе прочитання: 180.

^{19–20} Слово відсутнє в оригінальному документі, але є у копії з ВР ЛНБ. Вважаємо цю вставку доцільною, оскільки вона надає фразі змісту.

²¹ В оригіналі: Usaim.

²² В оригіналі: Węgrów.

²³ Виправлено з «Bewelego».

²⁴ В оригіналі: powodem

²⁵ В оригіналі: wyparli.

^{26–27} Дописано на полях оригінального документа.

²⁷ В оригіналі: napite.

²⁸ В оригіналі: dwie dziele burzace.

^{29–30} Фрагмент цей є тільки у копії з ВР ЛНБ.

³⁰ Інше значення польського слова «rozprawa», яке може відповідати контекстові, – «вирішення конфлікту».

³¹ Точніший переклад польського слова «synowiec» – син брата.

³² Владислав IV Ваза (1595–1648) – син короля Речі Посполитої Зigmunta III, король Речі Посполитої у 1632–1648 pp. Під Хотин 1621 р. привів загони, які налічували бл. 10 тис. вояків.

³³ Козаки (панцерні хоругви, черемиси) – тип середньоозброєної кінноти війська Речі Посполитої.

³⁴ Йдеться про новгородського стольника Григорія Пйотровського (Hrehory Piotrowski), котрий очолював хоругву з 100 козаків у полку С. Потоцького. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Komput chocimski 1621 z rękopisu Biblioteki Narodowej / Karol Zojdż, Zbigniew Hundert // Studia nad staropolską sztuką wojenną / red. Z. Hundert. – Oświęcim, 2013. – Т. 2. – S. 254.

³⁵ Військовий обоз (табір) – тут: укріплена місце розташування війська.

³⁶ Лісовики (козаки Лісовського, козаки лісовські) – загони нерегулярної легкої кінноти, одна із козацьких організацій Речі Посполитої.

³⁷ Вірогідно, йдеться про Яна Соколовського (Jan Sokołowski), ротмістра полку познанського каштеляна Пйотра Опалінського. За військовими компутами, він очолював хоругву з 100 козаків. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 253. Досі вважалося, що посли від донських козаків з'явилися під Хотином тільки 1 жовтня, повідомляючи про близький підхід «кільканадцяти сотень» донського війська. Див.: Pamietniki... – S. 31, 61, 101.

³⁸ Тут ідеться про великого гетьмана литовського Яна-Кароля Ходкевича, на той час головнокомандувача польсько-литовського війська під Хотином.

³⁹ Чата – бойовий роз’їзд, укомплектований винятково кіннотниками. Чати виконували розвідувально-диверсійні функції і висилалися назустріч супротивникам з конкретними тактичними завданнями – добути «язика», «побачити» ворога тощо.

⁴⁰ Герць – тактичний прийом, який у реаліях Речі Посполитої XVII ст. полягав у погодженому з коман-

дуванням висиланні поодиноких вояків або їх груп у перехідну зону поміж розташуваннями військ супротивників, де проводилися поєдинки, або ж, якщо це був загін, він бився розсипчастим строем зі схожими підрозділами супротивника, намагаючись проявити власні «молодецькі» якості і при нагоді захопити «язиків».

⁴¹ Під поняттям «шкода» у воєнній термінології XVI–XVII ст. малися на увазі втрати війська.

⁴² Польською «cesarz» – означення султана Османії Порти. На той час ним був Осман II (1605–1622).

⁴³ Шанці – загальна назва стаціонарних земляних укріплень, що складалися з валів, ровів та ям.

⁴⁴ Брамами у таборах польсько-литовського та козацького війська XVI–XVII ст. називали проміжки у вузових чи стаціонарних укріпленнях, найвірогідніше закладені возами, котрі швидко забиралися для виходу підрозділів у поле або заходу їх назад до обозу. Оскільки польські та литовські загони заклали єдиний обоз, для зручності означення виокремлювали брами польську, литовську та гетьманську (від сектора табору, де перебував гетьман).

⁴⁵ Йдеться про новгородського хорунжого Яна Рудоміну-Душацького (Jan Rudomina-Dusiacki), який очолював хоругву зі 150 гусарів у полку полоцького каштеляна Миколая Зеновича. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 250.

⁴⁶ Йдеться про полковника коронного війська, кам’янецького старосту Стефана Потоцького (Stefan Potocki). Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 253.

⁴⁷ За іншими даними, у хоругві С. Потоцького перебувало 200 гусарів. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 253.

⁴⁸ Гусари – підрозділи елітної важкоозброєної кінноти війська Речі Посполитої.

⁴⁹ Йдеться про крайчого коронного Миколая Шеняєвського (Mikołaj Sieniawski). Див. прим. 99 у: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 255.

⁵⁰ Тобто із флангу.

⁵¹ Можливо, йдеться про бейлербея (тобто намісника) Боснії.

⁵² Міколай Зенович (Mikołaj Zenowicz) – полоцький каштелян, полковник коронного війська. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 250.

⁵³ Хорунжий – вояк, котрій опікувався хоругвою, стягом загону.

⁵⁴ Товариш з-під хоругви Я. Рудоміни. Див.: Sas P. Вказ. праця. – С. 320.

⁵⁵ Віправлено із «стяг захоплено».

⁵⁶ Угорська піхота (польсько-угорська піхота, гайдуки) – у першій половині XVII ст. озброєні вогнепальною зброєю надвірні піхотні загони магнатів Речі Посполитої.

⁵⁷ Ротмістр угорської піхоти. Див.: Pamietniki... – S. 87, 143, 145).

⁵⁸ Костянтин-Баптиста Вевелі – уповноважений молдавського господаря Александру IV Ілієша (перебував при султанові) для ведення переговорів з командуванням польсько-литовського війська. Див.: Tretiak J. Op. cit. – S. 105-107.

⁵⁹ Йдеться про Раду Міхню (рум. Radu Mihnea), кількохразового господаря Волоського і Молдавського князівств, який під час Хотинської битви виступав посередником у переговорах між Османією Портокою і Річчю Посполитою.

⁶⁰ Якуб Желінський (Jakub Zieliński, інший запис прізвища: Źeleński (Pamiętniki... – S. 38) – наближена особа коронного підчашія Станіслава Любомирського. Див.: Tretiak J. Op. cit. – S. 161.

⁶¹ Каракаш-паша – бейлербей міста Буди.

⁶² Йдеться про Хусейн-пашу, великого візира Близької Порти, особистого ворога Каракаш-паші.

⁶³ Йдеться про шанці, які утримували двісті рейтарів холмського воєводи Яна Вейхера (Jan Weiher, інший запис: Wejer) із полку королевича Владислава. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 256; Tretiak J. Op. cit. – S. 161.

⁶⁴ Йдеться про великого підчашія коронного, полковника коронного війська Станіслава Любомирського (Stanisław Lubomirski).

⁶⁵ Див. прим. 44.

⁶⁶ Німецька піхота – піші підрозділи війська Речі Посполитої, на час Хотинської битви укомплектовані переважно іноземцями та озброєні вогнепальною зброєю.

⁶⁷ Під поняттям «strzelba» мається на увазі вогнепальна зброя загалом. Німецька наймана піхота того часу переважно була озброєна мушкетами.

⁶⁸ Блокгауз – стаціонарне польське укріплення, призначене для ведення кругової оборони.

⁶⁹ Вірогідно, йдеться про фальконети – довгострільні гармати мали калібр бл. 30 мм із довжиною стволу бл. 250 см, які, окрім картечі, могли здійснити прямий постріл сущільнолітими ядрами вагою 2–3 фунти на відстань 200–400 м. Існували також т. зв. «півліні фальконети» з довжиною ствола 140–170 см і дальністю прямого пострілу до 200 м.

⁷⁰ Йдеться про безельського каштеляна Станіслава Журавінського (Stanisław Żurawiński), котрий очолював хоругву зі 100 гусарів у полку С. Любомирського. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 254.

⁷¹ Йдеться про любельського воєводича Якуба Собеського (Jakub Sobieski), який очолював хоругву зі 150 гусарів у полку С. Любомирського. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 248.

⁷² Мається на увазі місце, де раніше стояв обоз війська.

⁷³ Яничари – елітна піхота війська Близької Порти, озброєна вогнепальною зброєю.

⁷⁴ Яничарка – поширена у XVI–XVII ст. на Балканах і в Речі Посполитій довгострільна важка рушниця великого калібру.

⁷⁵ Див. прим. 44.

⁷⁶ Гетьман польний коронний – одна з найвищих посад у війську Польської Корони. Основним завданням польного гетьмана була охорона південно-східних рубежів Речі Посполитої. Тут ідеться про Станіслава Любомирського (хоч офіційно він не мав такого звання).

⁷⁷ П. Sas прочитав це прізвище як «Криніцький». Див.: Sas P. Вказ. праця. – С. 407.

⁷⁸ Йдеться про Кшиштофа Сапегу, який очолював хоругву зі 150 гусарів. Див.: Zojdż K., Hundert Z. Op. cit. – S. 252.

⁷⁹ Стратегема – тактична хитрість, тобто система дій, спрямована на те, щоб нав’язати супротивнику хібні уявлення про власні сили та дії і створити вигідніші умови для досягнення перемоги.

⁸⁰ Чауш – турецький посоланець.

⁸¹ Того дня було підписано Хотинський мирний договір, за яким, поміж іншим, Річ Посполитіта зобов’язувалася «від козаків Дніпро... звільнити» і покарати за порожжів за їх морські походи на турецькі володіння.

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

**ДИАРИУШ МИКОЛАЯ МАРХОЦЬКОГО –
МАЛОІЗВЕСТНИЙ ИСТОЧНИК
К ИСТОРИИ ХОТИНСКОЙ БИТВЫ 1621 Г.**

Целью статьи является публикация с украинским переводом и научными комментариями малоизвестного дневника Хотинской битвы 1621 г. авторства Миколая Шчебора-Мархоцкого. Благодаря уникальному описанию боевых действий этот документ позволяет основательнее изучить разные аспекты великой битвы, в том числе участие в ней запорожских казаков.

Ключевые слова: Хотинская битва 1621 г., источники, дневник, Миколай Шчебор-Мархоцкий, Войско Запорожское, публикация источников.

Taras KOVALETS
(Chernivtsi)

**MIKOŁAJ MARCHOCKI'S DIARY.
THE LITTLE-KNOWN SOURCE
OF THE HISTORY OF THE KHOTYN
BATTLE IN 1621**

The Khotyn battle in 1621 between the armies of the Polish-Lithuanian Commonwealth on the one side and the Sublime Porte on the other one was an event, quite thoroughly investigated in modern Ukrainian and foreign historiographies. Many special studies (the achievements of Petro Sas in Ukrainian historiography and Leszek Podhorodecki's and Józef Tretiak's in Polish one can be exuded) and sources publishing editions were devoted to this event. It helped to reconstruct not only the main course of hostilities near Khotyn fortress, but also the issues related to the daily life, engineering tactical methods of armies etc.

Meanwhile, Khotyn battle historiography is so inexhaustible that the adding more and more little-known sources into the scientific use still takes place. During the search in The Princes Czartoryski Library P. Sas fond the document entitled as «The History or Diary of the Massacre of Polish Troops Under Great Hetman of Lithuania Jan Karol Chodkiewicz, Which Was near Khotyn, of Turkish Caesar, That Come with a Few Hundreds of Thousands of Warriors Except Tatars, and Those Were under a Hundred of Thousands, and We Didn't Have [Many], Only a Little over Fifty Thousands Men with Zaporozhian Cossacks. I Gave this Information from Communiqué by my Two Nephews Adam and Krzysztof Marchocki, that Were There. That Happened in 1621th», the diary by Mikołaj Marchocki, fairly well-known in that times author of diaries and publicist notes. The other copy of this source came from the archives of the last king of the Commonwealth Stanislav August

Poniatovski II (1732–1798), was detected in the Manuscript Department of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. The aim of this article is publishing of Marchocki's diary with scholarly comments and translation into Ukrainian.

Mikołaj Ścibor-Marchocki (c. 1570 – c. 1636), coat of arms Ostoja, was the elder (starosta) of the village Czechów (nowadays in Świętokrzyskie Voivodeship in Poland). At one time, he served as a captain in the corona army, distinguished himself in the battles with Tatars in 1612, with the Swedes in Prussia in 1626 and 1628. It is known that Marchocki himself didn't took part in the Khotyn battle. This nobleman to compile his diary used the information received from his nephews Adam and Krzysztof, the eyewitnesses and participants in those events.

Despite the small amount (incomplete 8 pages) of this diary, it is laconic and very informative. This document covers the period from 15 August to 9 October. During the analyzing of its content, the obvious errors in author's dating of certain events become evident. For example, the arrival of the Polish troops to Khotyn the author dated as August 15, while it was on August 1st, the arrival of troops by prince Władysław Marchocki took to 26 August, when in fact it happened on September 3, and so on. That significant defect probably happened because the oral way of information about the progress of the fighting that Marchocki's nephews might give to their father or imperfection their own records. Nevertheless, the diary contains a lot of unique and very valuable information about the events of Khotyn battle. In particular it's the description of Tatar attack on Polish-Lithuanian leaguer on August 30 and allies defensing, where «300 Don Cossacks, led by Sokołowski», that «fired out» the Horde played an important role, the original descriptions of the fighting on September 15 of the Commonwealth forces led by pasha Karakash, the beylerbey of Buda, who, as it turns out, stormed the enemy positions alone, abandoned to their fate («those Turkish regiments, which stayed in formation afar, didn't move and not help to pasha Karakash») etc. Interestingly, the Cossacks also joined to that defeat of this beylerbey's troops. Those from the Cossacks, «who where on guard on the other bank [of river] pasturing horses, helped well» – they attacked Turks from the rear.

Some up to now unknown facts concern the use of artillery (that is, for example, the mention of «filled with wires cannons (działka)», i.e. buckshot, applied by Polish cannoneers on September 25), as well as can help to reconstruct the structure of Zaporozhian army and its tactics in Khotin battle.

Key words: the Battle of Khotyn in 1621, sources, diary, Mikołaj Ścibor-Marchocki, Zaporozhian Host, sources publishing.